

Stichting Amazone zet 'volgende stap' Stedebouw en architectuur voor een betere samenleving

'De volgende stap' is de naam van een project dat vorig jaar van start ging bij de Stichting Amazone in Amsterdam.¹ De veelzeggende ondertitel 'Utopie als middel tot een volwaardige samenleving' geeft aan waar de stichting met dit project heen wil. Er werd een tentoonstelling georganiseerd over de ideeën die in heden en verleden zijn ontwikkeld met betrekking tot de ideale stad en de ideale samenleving en, daaraan gekoppeld, een prijsvraag uitgeschreven, waarbij een ontwerp voor een ideale stad, wijk of buurt moest worden ingediend. Amazone hoopt dat hiervan een nieuwe impuls uitgaat voor het denken over maatschappelijke verandering.

AEMILIA DE KONINGH*

In de afgelopen eeuwen zijn al heel wat utopieën bedacht en vaak vormden ideeën over architectuur en stedebouw daar een belangrijk onderdeel van. In navolging van Amazone vroeg AGORA zich af wat in onze tijd de betekenis van het utopisch denken zou kunnen zijn. De meningen daarover lopen nogal uiteen.

Stimulans

Onder een 'utopie' wordt maar al te vaak een *onrealistisch ideaalbeeld* verstaan. Franziska Bollerey, hoogleraar te Delft en schrijfster van een dissertatie over de utopisch-socialisten van de 18e en 19e eeuw, denkt daar anders over.² Zij beschouwt een utopie 'niet als synoniem aan onrealiseerbaar, maar als stimulans voor een betere toekomst', waarbij 'architectuur en stedebouw een medium bij uitstek vormen ter verwezenlijking van een nieuwe maatschappij'. Zij vraagt zich af in hoeverre utopieën ons verder helpen en stelt dat er momenteel in ieder geval een gebrek aan maatschappelijk-politieke ideaalbeelden bestaat. Daar-

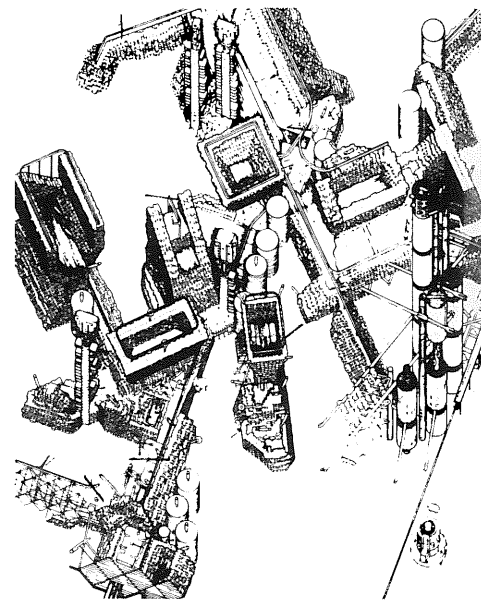
door wordt op de verschillende gespecialiseerde vakgebieden die verantwoordelijk zijn voor de stedelijke ontwikkeling, teveel langs elkaar heen gewerkt. Met als gevolg dat bijvoorbeeld 'verkeer en vervoer' enerzijds en 'milieu' anderzijds elkaar danig tegenwerken.

Utopieën kunnen op verschillende manieren gebruikt worden. Ze kunnen een abstracte voorstelling geven van de ideale stad op een onbewoond eiland of een verre planeet, maar er kan ook aansluiting worden gezocht bij de huidige situatie. Van daaruit kunnen fantasievolle ontwerpen worden gecreëerd en zo ontstaan de meer concrete utopieën.

Scenario's

Een voorbeeld van de eerste manier van werken is 'Plug-in-city' uit 1964 van Peter Cook. Hier kun je met huis en al op zoek gaan naar een andere woonplek als de oude niet meer bevalt. Of een ontwerp van Buckminster Fuller, waarbij een koepel over de stad is gespannen die bijvoorbeeld de luchtvervuiling tegenhoudt....

Concreter zijn de activiteiten van een werkgroep aan de Universiteit van Amsterdam.

'Plug-in-city' van Peter Cook. Pak je huis op en wandel. Een vorm van abstract utopisch denken. Bron: Brochure bij de tentoonstelling 'De volgende stap'

Woordvoester Saar Boerlage schetste op een thema-avond van Amazone over 'Zin en onzin van utopieën' drie scenario's: een trendy-, een arbeidstijdverkorting- en een basisinkomensscenario. Deze scenario's schetsen de situatie rond het jaar 2000. In het trendy scenario zet een tweedeling tussen hoge en lage inkomens sterk door, waarbij het ontstaan van speciale stadswijken voor de beter gesitueerden verder wordt gestimuleerd. Bij het atv-scenario

En de mens droomt van Utopia

Foto: Martijn Gallenkamp

Hoewel veel utopische denkbeelden als irreëel werden beschouwd, zijn een aantal idealistische ontwerpen wel degelijk uitgevoerd. Voorbeelden daarvan zijn de tuindorpen, die aan het begin van deze eeuw ook in ons land zijn gebouwd.

Thomas More schiep in 1516 zijn 'Utopia' op een eiland, ver weg van de bewoonde wereld. Sindsdien staat dit begrip voor een 'ideale samenleving' en wordt het denken daarover 'utopisch' genoemd. Enkele beroemde denkers op dit vlak uit later eeuwen waren de 'utopisch socialist', zoals Fourier, Owen en Bellamy. Omdat hun maatschappij-ontwerpen vaak weinig realistisch overkwamen, kon het begrip utopie de betekenis krijgen van een 'irreëel hersenspinsel'. De utopisch socialisten werden onder andere fel bekritiseerd door Marx.

Veel utopisten besteedden aandacht aan de ruimtelijke organisatie van hun maatschappij. Daarbij werd er nogal eens vanuit gegaan: dat een ideale gebouwde omgeving vanzelf tot een ideale maatschappij zou leiden; voor Fourier bijvoorbeeld kon de architect de redder van de samenleving zijn. Kenmerkend voor de meeste ontwerpen zijn de gemeenschappelijke voorzieningen en menig dorp wordt midden in de natuur gesitueerd. 'Wonen in het groen' is in veel utopische ontwerpen de reactie op de er-

werkt iedereen 25 uur per week. Het is een 'stad-minded' scenario, omdat het toegenomen aantal verplaatsingen per persoon zo kort mogelijke afstanden noodzakelijk maakt. Het basisinkomenscenario heeft een diversere situatie tot gevolg met woonvoorzieningen zowel binnen als buiten de steden.

Eindtijd

De filosoof Hans Koerse vindt dergelijk 'scenario-denken' niet echt utopisch. Hij moet bovendien niet veel van utopieën hebben. In navolging van de Westduitse wijsgeer Günther Anders spreekt hij van het feit dat we in een 'Endzeit', een eindtijd, leven. 'De mens is oud en kan niet eens meer op de nieuwe, frisse ideeën komen, waar nu behoefte aan is', zo zei hij op eerder genoemde thema-avond. Hij was uitgenodigd om te spreken over de gevaren die aan utopische plannen kleven. 'Het is beter ons op het heden te richten en dat te verbeteren. In een tijd met kernenergie is geen volgend tijdperk meer te verwachten. In vroeger jaren hadden utopieën misschien nog nut. We moeten niet in de valkuil van de toekomstige tijd stappen', waarschuwt hij, 'en blijven steken in de gedachte dat al het goede later komt.'

Dat is niet eenvoudig volgens Koerse, want in onze cultuur is men daar minstens drie eeuwen op gericht geweest. 'Maar', zo voegt hij eraan toe, 'als dat zo moeilijk waar te maken is, ben ik misschien toch wel een utopist.' Tenslotte moeten we ook vermijden dat de techniek beschouwd wordt als de oplossing voor al onze problemen. Een apparaat waardoor geen enkele atoombom meer afgaat komt er niet. Een doemdenker is Koerse evenwel niet: 'Deze eindtijd kan nog millennia lang duren'.

Eén van de organisatoren van het project is Marga Kuperus. Zij is het absoluut niet met Hans Koerse eens. 'Hij beschouwt utopieën als een dogma', zegt zij, 'als per definitie onrealistisch. Hij ziet een utopie nog steeds als een geheel, niet bestaand uit verschillende delen. Maar onderdelen uit vroegere utopieën, zoals collectieve voorzieningen en technologische ontwikkeling, komen door de geschiedenis heen steeds terug en blijven actuele zaken.'

Uit de geschiedenis van utopieën blijkt bijvoorbeeld dat men al vanaf het begin van de 19e eeuw naar oplossingen voor collectieve voorzieningen (gemeenschappelijke keukens, crèches) heeft gezocht. Hoewel sommige aspecten van utopieën dus naderhand in praktijk zijn gebracht, is voor andere nog steeds geen bevredigende oplossing gevonden. Zo heeft ze een golfbeweging in het denken over wonen en werken geconstateerd. De vraag of deze functies gemengd moeten worden of gescheiden is nog steeds actueel.

Offensief

Uit nieuwe utopische plannen kunnen volgens Kuperus bijvoorbeeld oplossingen naar voren komen voor de problematiek van het seksueel geweld op straat. Zeker als men nu eens wat verder kan doordenken zonder rekening te hoeven houden met politieke, economische of financiële belemmeringen. 'Ik denk trouwens ook dat er behoefte is aan een nieuwe impuls in het denken over creatieve oplossingen'. De prijsvraag kan zorgen voor zo'n impuls: 'Wanneer deskundigen over thema's als so-

ciale veiligheid of collectieve voorzieningen onder de inzendingen bijvoorbeeld een zelfde achterliggend idee ontdekken, kan dat zeer verhelderend werken', zo verwacht zij.³

Als het gaat om de problemen van de ruimtelijke ordening is er, om met Bollerey te spreken, nog altijd sprake van 'defensieve planning'. De utopie kan daar als een vorm van offensieve planning tegenover worden gesteld. Amazone hoopt in ieder geval in het denken over de ideale situatie een flinke stap vooruit te zetten.

*Redactie Agora

1. De Stichting Amazone
Singel 72, Amsterdam. Tel: 020 - 279000.

2. Franziska Bollerey: *Architekturkonzeption der Utopischen Sozialisten*. München, 1977.

3. De inzendingstermijn voor de prijsvraag is inmiddels gesloten. Het ligt in de bedoeling, in het najaar een tentoonstelling te organiseren, waarop het ingezonden materiaal te zien zal zijn.

Collectieve voorzieningen spelen in utopische ontwerpen altijd een belangrijke rol. Foto: Stichting Amazone

barmelijke leefomstandigheden in de grote steden tijdens de begintijd van de Industriële Revolutie. Zo ontstaat ook de tuinstadgedachte, waarmee onverbrekkelijk de naam van Ebenezer Howard is verbonden. Zijn 'Garden City Movement' is van grote betekenis geweest voor de tuindorpen, die in het begin van deze eeuw ook in Nederland op veel plaatsen zijn gebouwd. Hoe goed bedoeld ook, in de jaren '20 heeft het tuindorp-idee bij veel progressieve stedenbouwers al weer afgedaan. Zij laten zich inspireren door socialistische ideeën van geheel andere aard en verwerpen de tuinstadgedachte als burgerlijk en individualistisch. De nieuwe mens, onvermijdelijk produkt van de maatschappelijke ontwikkeling, zal in hun ogen een collectieve mens zijn, met corresponderende woonbehoeften. In 1928 richten enkele belangrijke architecten, waaronder Le Corbusier en Van Eesteren, de CIAM op: 'le Congrès International de l'Architecture Moderne'. Voor de 'moderne bouwers' is duidelijk dat een radicale breuk met het verleden nodig is. De nieuwe

maatschappij zal rationeel en efficiënt zijn ingericht en architectuur en stedenbouw moeten daarbij aansluiten. Herhaalde geometrische - veelal rechthoekige - patronen, functiescheiding en strokenbouw met veel verdiepingen boven elkaar waren het resultaat.

Na de oorlog lijken deze idealen in het geheel niet utopisch meer. Immers, niet op een eiland, maar hier in de Westerse wereld werd op deze wijze de één na de andere stadsuitbreiding gerealiseerd; met in ons eigen land de Bijlmer meer als het summum van moderne stedenbouw. Al snel werd de eerste kritiek gehoord, maar begin jaren '70 brak het protest pas goed los. Niets deugde ervan, niet alleen van de Bijlmer maar van alle flatwijken, die 'saai, grauw en allemaal hetzelfde' waren. De critici leken gelijk te krijgen. Uit verhuisgedrag en onderzoek naar woonwensen bleek dat veel mensen toch het liefst een eigen huis met een tuintje wilden. Steeds meer naoorlogse wijken werden probleemgebieden en in het buitenland zijn inmiddels al een paar 'moderne woonblokken'

opgeblazen. Ook in Nederland gaan stemmen op om de desbetreffende wijken maar af te breken. Voor de Bijlmer is dat gevaar inmiddels geweken, maar voor een paar andere blokken, onder andere in Leeuwarden, lijkt een andere oplossing nauwelijks meer mogelijk.

Blijft de vraag wat er is misgegaan. Keken de idealisten uit de jaren '30 te ver vooruit? Of is individualisme geen 'bourgeois'-ideologie, maar wel 'degelijk de mens eigen'? Achteraf kunnen we in ieder geval zeggen dat de stedenbouw uit de jaren '50 en '60 vooral is voortgekomen uit de noodzaak om in zo kort mogelijke tijd zo veel mogelijk woningen uit de grond te stampen, en niet zozeer uit de CIAM-verwachtingen omtrent een 'nieuwe mens in een nieuwe samenleving'. Maar dat hoeft geen verbazing te wekken, die nieuwe samenleving is er immers ook niet gekomen. Utopische stedenbouw? We kunnen er in ieder geval van blijven dromen.

MAX POPMA